

*Риста М. Симоновић и
др Бранислав Р. Симоновић*

НЕКЕ ПОУКЕ И ПОРУКЕ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЛА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

І. УВОД

Коаутор овог текста, Риста Симоновић, био је студент професора Слободана Јовановића и код њега полагао испит из државног права. Осим на Правном факултету, имао је прилике да га често виђа у радној соби књижаре Геце Кона, који је био и издавач дела Слободана Јовановића. Имао је прилике и да захваљујући Ђорђу Тасићу лично упозна Слободана Јовановића и са њим разговара. Још као студент права заинтересован за реч, мисао и дело С. Јовановића, наставио је да се интересује и прати све што је овај велики научник и стваралац објављивао или што је о њему и његовом делу објављивано. Тако је у протеклих шездесетак година сакупио доста тога што је С. Јовановић објавио и што је о њему објављено.

Заинтересован да се целокупна дела С. Јовановића, после толико година забране, појаве у што потпунијем виду, Р. Симоновић је преко издавача у више наврата давао неке предлоге и указивао на неке заборављене радове и могуће изворе за комплетирање тог капиталног дела српске науке и културе. Милана Ђурђулов, писац "Библиографског прегледа радова Слободана Јовановића", написала је и следеће редове: "Г. Риста Симоновић, правник и заслужни културни радник из Врања, у више наврата је, преко уредништва БИГЗ-а, упућивао зналачке сугестије и предлоге поводом новог издања Сабраних дела Слободана Јовановића. Од посебне важности су били библиографски подаци које је прилагао, или подстицао на изворе где би се још они могли наћи. Тако је, захваљујући искључиво г. Симоновићу, овај преглед обогачен за десет нових библиографских јединица, о којима се трагови нису могли наћи ни у наведеној литератури. Подаци Ристе Симоновића унети су овде под библиографским бројевима: 63-66, 71, 77-80 и 82. Изузедан пример драгоцене, добровољне сарадње и поштовања према делу Слободана Јовановића".

Живорад Стојковић, уредник новог издања Сабраних дела Слободана Јовановића, у 12. књизи, у Напомени уз ово издање, пише: "Довољно је истаћи, примера ради, да су у 11. том, ушла четири текста која нису регистрована у Библиографском прегледу (захваљујући највише, и овога пута, г. Ристи Симоновићу) и да ће их сигурно бити знатно више у накнадним истраживањима".

ІІ. ПОДАЦИ ИЗ БИОГРАФИЈЕ

Владимир Јовановић (28. септембар 1833. Шабац - 19. фебруар 1922. Београд), отац Слободанов, професор Велике школе у Београду, морао је 1864.

године да напусти Кнежевину Србију због својих слободоумних идеја. Населио се у Новом Саду (Аустроугарска монархија), оженио Јеленом Маринковић и с њом добио сина, 21. новембра (3. децембра, по новом календару) 1869. године. Син је добио име Слободан, јер је Владимир то унапред најавио, исказујући и тиме своју велику опредељеност за слободу. Породица Јовановић се враћа у Београд 1873. године. У први разред познате Прве београдске гимназије, Слободан Јовановић полази 1879. године. Седми разред гимназије са вишим течајним испитом завршава 1886. године. Следеће три године проводи у Минхену, Цириху и Женеви због усавршавања у образовању и стицања светских навика за даљи живот и рад. Школске 1886/87. уписује се на Правни факултет у Женеви и исти завршава са одликом. "Државно благодејање" добија 1889. године на препоруку ректора Велике школе. Поштујући Правила за државне питомце, Слободан Јовановић исте године шаље министру просвете и црквених послова детаљан извештај о свом школовању. Овај извештај садржи и расправу о демократији која најављује неке од касније исказаних одлика Слободана Јовановића. Расправа младог студента није остала без одјека на Правном факултету у Београду, па је тај одјек изазвао додатно полемичко објашњење Слободана Јовановића.

Године 1892, после изражене жеље да као правник прими службу "и у судској струци" бива постављен за писара Првостепеног суда округа подунавског. Следи постављење за аташеа Посланства у Цариграду (1893. године) и сусрет и рад са познатим Стојаном Новаковићем. За секретара пете класе Министарства иностраних дела постављен је 1894. године. Исте године почиње да, под различитим псеудонимима, објављује научне и књижевне радове у неколико часописа. У "Српском прегледу" (уређивао га је Љубомир Недић) сарађује од 1895. године, а у мостарској "Зори" од 1896. године. Године 1897. изабран је за ванредног професора Велике школе у Београду за предмет државно право, иако је његов дотадашњи рад претежно књижевни. Студију "Јован Хаџић, српски законодаписац" објављује 1899. године а већ 1900. године изабран је за редовног професора. Његов наставнички стаж од 43 године на Правном факултету у Београду испуњен је, поред обављања редовних професорских дужности, и стварањем најзначајнијих дела наше правне и историјске науке, значајним радом у књижевности и изузетно богатом јавном делатношћу.

Са групом београдских интелектуалаца 1901. године оснива "Српски књижевни гласник", најзначајнији српски књижевни часопис, и са Богданом Поповићем остаје уредник до краја његовог излагања (6. април 1941). Од 1901. од 1903. године објављује три значајна рада: "Српско-бугарски рат", "Енглески парламентаризам" и "Светозар Марковић". За дописног члана Српске Краљевске Академије изабран је 1905. године. Од 1907. године па све до 1924. године у "Архиву за правне и друштвене науке" без прекида води парламентарну хронику. За редовног академика је изабран 1908. године, а 1910. године жестоко полемиче са др Владаном Ђорђевићем о српско-бугарском рату 1885. године. Приступну беседу у Академији на тему "Уставобранитељи и њихова влада 1838-1858." одржао је 15. децембра 1911. године. Године 1912. Крста Цицварић оштро критикује Јовановићев рад о Светозару Марковићу.

При Врховној команди српске војске у Првом и Другом балканском рату налази се на месту шефа пресбироа. 1915. године у Крагујевцу посећује га чувени амерички репортер Џон Рид, који ће у својој књизи оставити и забелешку о професору - шефу пресбироа, који у ратном метежу чита роман Мередита. Крајем исте године повлачи се преко Албаније са српском војском која је остала без отаџбине.

Повлачење кроз Албанију наставља се и 1916. године. Као шеф пресбироа сарађује и са Драгутином Димитријевићем Аписом, тадашњим шефом Обавештајног одсека Врховне команде, иначе својим познаником из бал-

канских ратова. Из више разговора са престолонаследником Александром сазнаје за намеру престолонаследника да уклони председника владе и пуковника Аписа. Познанство и сусрети с пуковником Аписом су, вероватно, одлучујуће утицали да из Солуна буде повучен на Крф. Уклањање с положаја шефа пресбирора и повлачење на Крф не значи и његово уклањање с места где се стварала историја српске државе.

Године 1917. учествује у припремама за Париску конференцију на којој је одлучивано о стварању државе Срба, Хрвата и Словенаца. Годину дана касније ради и као члан Комисије за извиђај повреда Хашке конвенције у Првом светском рату. Као члан југословенске делегације, 1919. године учествује у раду Париске мировне конференције. Године 1920. наставља да води своју парламентарну хронику у "Архиву за правне и друштвене науке" и са Богданом Поповићем наставља да уређује "Нову серију Српског књижевног гласника".

У својој сталној рубрици - парламентарној хроници жестоко критикује Закон о заштити државе (1921), а у "Српском књижевном гласнику" покреће анкету о српско-хрватским односима у тек створеној држави (1922). Од 1923. до 1926. године објављује три значајна дела: "Друга влада Милоша и Михаила", "Уставно право Краљевине СХС" и "Влада Милана Обреновића I". За дописног члана Југословенске академије знаности и умјетности изабран је 1927. године, а 1928. године постаје председник Српске Краљевске Академије и на тој дужности остаје до 1931. године. Поводом атентата на хрватске посланике у Скупштини СХС и догађај у земљи, уочи 6. јануара 1929. године, краљ Александар тражи мишљење о овим догађајима и од Слободана Јовановића, што је тада и касније било предмет различитих нагађања око његове улоге у шестојануарским догађајима. Године 1932. почиње издавање Јовановићевих Сабраних дела.

Студија Станислава Винавера (1935. године) показује да су о делима Слободана Јовановића најчешће писали људи из литературе, јер су се њихове историографске књиге читале као романи. Године 1937. основан је Српски културни клуб, а за председника је изабран Слободан Јовановић, који је и изложио разлоге за формирање и циљеве овог Клуба, који је окупио многа незаобилазна имена српске науке и културе. Многи листови и часописи у земљи обележили су 1939. године 70 година живота једног од најугледнијих професора Београдског универзитета, означајући тај дан "свечаним и великим" за "нашу науку и књижевност, за нашу просвету и културу". Пензионисан је и одликован орденом Југословенске круне I реда 1940. године. У влади генерала Душана Симоновића формираној 27. марта 1941. године, Слободан Јовановић је прихватио место потпредседника владе и под старе дане први пут званично ушао у политику. Са владом и краљем одлази 1941. године, преко Грчке и Египта у Јерусалим, а затим у Лондон. Године 1942. преузима од Симоновића место председника владе, а 1943. године обавља дужност потпредседника у влади Милоша Трифуновића.

Девети на листи оптужених на процесу групи од 24 "издајника и ратних злочинаца", који је од 10. јуна до 15. јула 1946. године одржан у Београду, Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на "казну лишења слободe с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и губитак држављанства". "Част" да српској науци и култури "одузму" на четрдесет година дело једног од најумнијих Срба припала је Војном већу Врховног суда ФНРЈ у саставу: пуковник Михаило Ђорђевић, председник и чланови потпуковник Милија Лаковић и потпуковник Михаило Јанковић. "У име (српског) народа" свесрдно су помогли војни тужилац пуковник Милош Минић и његов помоћник капетан Милош Јовановић. Правни "проналазак" и новина комунистичког кривичног законодавства - одузимање држављанства, примењен је и на Слободана Јовановића, једног од највећих правних умова. Човек који је цео

рат (од средине априла 1941. године од краја рата 15. маја 1945. године) провео у Лондону, далеко од своје земље, осуђен је што је чињењем или нечињењем извршио кривично дело у земљи. Ако је што и радио у Лондону, посебно неку кривичну радњу, за то су надлежни енглеско кривично законодавство и судство. Ко је и како могао у таквим околностима да суду у Југославији пружи било какве конкретне доказе о Слободану Јовановићу као извршиоцу кривичних дела за које је оптужен и осуђен, када га нико од сведока није видео нити лично познавао?

Слободан Јовановић, који је сав живот и дело посветио Србији и српском народу, умро је у изгнанству у Лондону 12. децембра 1958. године. Родио се и умро ван своје домовине Србије. Његова смрт једва да је, са закашњењем, забележена у српској штампи, а пресуда која му је "у име (српског) народа" изречена, проширена је и на његово дело. Та пресуда је, у ствари, пресуда српском народу, јер је њоме српски народ лишен за дужи период најзначајнијих дела из историографије и правних наука. Француска је од њега тражила мишљење о свом уставу, а ми смо у исто време били препуштени уставним марифетлуцима једног учитеља.

О свом васпитању још из детињства и утицају оца Владимира, Слободан Јовановић је писао у својој студији "Владимир Јовановић": "...Владимир и његови савременици нису видели да се тројство науке, слободе и нације не држи на научној, већ на филозофској основи. Та заблуда била је у њихово време доста честа ствар и у Западној Европи. Колико је Владимир веровао у то тројство, дало се опазити по начину на који је мислио да треба да васпитава мене, свог сина" (1). Народне песме и романи Жила Верна су прва лектира које се Слободан Јовановић сећа, а "либерална родитељска власт" дала му је праве појмове о либерализму. Од раног детињства почео је да учи стране језике, па му је знање светских језика (енглески, немачки, француски, руски, италијански, шпански) омогућило приступ европској и светској науци и култури. Дело које је створио, изузетан је допринос српској науци и култури и део је европске и светске културне и научне баштине.

III. ПОДАЦИ ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ

Три београдска издавачка предузећа, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик и Српска књижевна задруга, учинила су подвиг вредан сваке похвале издавањем Сабраних дела Слободана Јовановића (приређивачи Радован Самарџић и Живорад Стојковић). Дванаест књига, са преко 6270 страна, појавило се 1990. и 1991. године. Тако је после педесет година доступно широј читалачкој јавности готово целокупно дело Слободана Јовановића.

Ово издање Сабраних дела обухвата следеће књиге:

ВОЂИ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ,
ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ РАСПРАВЕ,
УСТАВОБРАНИТЕЉИ И ЊИХОВА ВЛАДА (1838-1858),
ВЛАДА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА, I књига (1868-1878),
ВЛАДА МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА, II књига (1878-1889),
ВЛАДА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА, I књига (1889-1897),
ВЛАДА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА, II књига (1897-1903),
О ДРЖАВИ - основи једне правне теорије,
ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА,
ПРИМЕРИ ПОЛИТИЧКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ,
ИЗ ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ, I књига
ИЗ ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ, II књига

(1) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 114.

Из наведених наслова се види да је Слободан Јовановић у својим историографским делима обухватио историју Србије почев од уставобранитеља 1838, па до мајског преврата 1903. године. Уз до тада објављена значајна дела српске историје Лазара Арсенијевића - Бата Лаке ("Историја српског устанак", I и II, 1898. и 1899. године), Миленка Вукићевића ("Школа и школовање за време првог српског устанка", 1893, "Писма из првог српског устанка" и "Карађорђе", I и II, 1907. и 1912. године), те Михаила Гавриловића ("Исписи из француских архива", 1904, "Кнез Милош Обреновић", I и II, 1908. и 1909. и "Кнез Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић"). Слободан Јовановић је допунио историјом периода испуњеног политичким борбама и променама све до мајског преврата 1903. године. Његова историографска дела су незаобилазна за проучавање овог периода српске историје, јер су, осим историјских догађаја, верно приказала и све значајне учеснике у овим догађајима.

У Сабрана дела нису ушла следећа дела Слободана Јовановића:

УСТАВНО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ, изд. Геце Кона, 1907. године,

УСТАВНО ПРАВО КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА, изд. Геце Кона, 1924.

РАЗНИ ПРИКАЗИ И КРИТИЧКЕ СТУДИЈЕ, објављени у Енциклопедији Станоја Станојевића, I-IV књига, 1928-1930. године,

ЈЕДАН ДЕО РАДОВА, објављених у Лондону од 1941. до 1958.

И поред дугогодишње професуре на Правном факултету у Београду (43 године) и многих јавних делатности, Слободан Јовановић је био неуморан у писању. Писао је руком, без писаће машине и дактилографа, не прекидајући своје писање ни у току ратова које је с војском провео. Као савременик, а често и као учесник, оставио је драгоцене податке о важним историјским догађајима и људима који су у њима учествовали. Писао је читко и јасно, једноставним народним језиком, без употребе страних речи, па је, поред интересантне тематике којом се бавио, и то био разлог што су многе његове књиге читане као романи. Круг његових читалаца је много шири од круга упућених у строго научне расправе.

Портрети Владимира Јовановића, Стојана Новаковића, Павла Маринковића, Љубомира Недића, Николе Пашића, Јована Скерлића и других, рељефи и упечатљиви, кроз многе животне и историјске ситуације, верно одсликавају ове, за нашу историју и културу, значајне личности. Још су бројније личности чије се суштинске одлике сагледавају из историографских дела Слободана Јовановића. Читањем ових дела стиче се слика о нашем карактеру и менталитету, јер је строго свевидеће око посматрача и аналитичара Јовановића умело да види и издвоји најбитније црте нашег карактера. Актуелност његових запажања је трајна и занемаривањем имена којима су приписани одговарајући поступци и понашања, добија се слика типа карактера и менталитета нашег политичара. Примера ради, наступ кнеза Милоша Обреновића према политичким противницима, посебно према Томи Вучићу Перишићу, тако је карактеристичан за наше владаре и политичаре и превазилази сваки макијавелизам. Уношење лукавости, којом се често воле да поносе наши људи, и ситних пакости све до немилосрдности, комбиновано са маштовитошћу у измишљању освета, велики је српски допринос савременијој варијанти макијавелизма. Поменуто осећање Слободана Јовановића за народни језик допунимо овде и читавом збирком вулгарности и псовки, које је он наводио да би дочарао тип владара са овог поднебља. Сировост и суровост неких поступака, којих је пуна наша историја, бескрупулозност владара и политичара, уз историјске чињенице, које откривамо читањем дела Слободана Јовановића, чине његове књиге занимљивим и за обичног читаоца.

IV. ДРЖАВА КАО ОРГАНИЗОВАНА ПРИНУДА ЈЕ НУЖНОСТ

Дело "О држави - основи једне правне теорије" доживело је четири издања (1906, 1914, 1922. и 1936. године), не само због тога што је то био уџбеник намењен студентима Правног факултета, већ и због сталне актуелности теме којом се бави и приступачности стила и језика широком кругу читалаца. Интересантно је скренути пажњу да, и поред овако јасно обрађених појмова о држави на нашем језику, њеној организацији и структури, у читавом послератном периоду срећемо такав дилетантанизам у уређењу државе и непознавање или бркање основних појмова. Да ли је на то утицала наша пословична жеља да будемо посебни по сваку цену или то што наши "творци" послератне државе нису стигли до ових лекција на кратким курсевима и у свом "самообразовању", остаје да се нагађа. Књига садржи потпуну анализу појма државе, државних функција, државне организације, као и додатак (припремљен за четврто издање 1936. године) написан после Првог светског рата, када су, под утицајем нових политичких идеологија настали и нови типови држава. Тако је ова књига, која обухвата анализу свих познатијих теорија и схватања државе, њених функција и организације, обогаћена и анализом државних организација највећих европских држава (Енглеска, Француска, Италија, Немачка и СССР).

Јовановић одређује државу као "спољашну заједницу", која, наравно, не искључује и унутрашње јединство њених припадника, у којој је "регулисан само спољашни живот појединаца; прописано је шта се сме, а шта се не сме радити - а остављено је да се мисли и осећа шта се хоће (2)". Постојање сваке заједнице подразумева и постојање извесних правила која ограничавају припаднике те заједнице. Државу одликује и постојање једне власти "која наређује вршење тих правила" припадницима те заједнице "без обзира на то да ли се они осећају обавезни да их врше". Наши послератни државотворци су, наравно, одступили од овог основног одређења државе као "спољашне заједнице". Како неко може да "мисли и осећа шта хоће", кад је ту партија која ће да одреди шта сме да се мисли и осећа? Ко не мисли и осећа како партија каже, тај је непријатељ и то не само државе, већ и народа. Производња непријатеља, тако постаје уносно занимање и бележи највећу стопу раста у целом послератном периоду. У исто време, тако измишљени непријатељ постаје и алиби за све неуспехе, промашаје и недомишљености који су се множили.

Три основна елемента без којих нема државе су: "људи, земљиште и извесна власт која те људе држи заједно на том земљишту" (3). Тешко је, наравно, одредити који је то потребан минимум за сваки од ових елемената неопходан за постојање државе. За власт се, ипак, мора рећи да треба да буде "довољно јака да у већини случајева изнуди покорност". Због тога је држава, у "основи војна установа", али су значајне њене мисије: правна и културна. Питање власти и принуде, којом се та власт спроводи, отвара питање ограничења државне власти и интервенције. Ограничење, тј. неутралисање законодавне власти постиже се признавањем општег права гласа. Судство и управа "потпуно су бирократисани, и може се рећи, да је неутралност обе те власти у знатној мери постигнута (4)". До чега све доводи стапање законодавне, управне и судске власти, као и непостојање ограничења државне власти, најбоље се види из наше најновије историје.

Државни савез и савезна држава, као облици сложене државе, обрађени су у овој књизи у посебном поглављу уз навођење бројних примера. Наш пример установаљења савезне државе са свим одликама државног савеза,

(2) Слободан Јовановић, *О држави*, Сабрана дела, књ. 8, БИГЗ, Београд, 1990, стр.

14.

(3) *Ibid.*, стр. 30.

(4) *Ibid.*, стр. 84.

потврдио је мишљење које Слободан Јовановић износи: "У пракси, државни се савез показао као слабо трајашња организација (5)". Занимљиво је навести мишљење Слободана Јовановића о политичким странкама, будући да се, после дужег времена, срећемо са вишестраначким системом.

Политичке странке "имају за циљ да прикупе и дисциплинују људе истог мишљења". Полемишући са мишљењем да странке "цепају народ на непријатељске групе, уносе у државни живот раздор и заваду", Јовановић пише: "У демократском друштву, странке имају сасвим други значај. Оне не уносе раздор у један народ који би, остављен сам себи, био сложан, него, напротив, покушавају да безброј ситних личних ђуди и гледишта која постоје у једном народу, сведу на неколико великих колективних мишљења, и да место великог броја малих група од којих ниједна не представља никакву политичку снагу, створе мали број великих, добро дисциплинованих група, које су у стању да приме на себе терет државне управе (6)".

У својој анализи политичких странака и њиховог деловања, Јовановић упозорава и на "махне" партијског система. "Свака странка, самим тим што је странка, посматра ствари са једног свога особеног, ужег гледишта, које се не поклапа с оним ширим гледиштем општих државних интереса: њен искључив утицај на државне послове може стога бити опасан. Странке распаљују фанатизам и шире предрасуде; уопште, уносе у расправљање политичких питања много страсти и заинтересованости. Партијско је мишљење сушта супротност објективног мишљења (7)". Поред тога "савремене странке имају још и своје нарочите махне. Савремене странке не избацују на површину велике државнике, него велике партиске организаторе, велике демагоге и агитаторе, велике парламентарне говорнике. Савременим странкама главна је брига да победе у изборним и парламентарним борбама; оне се купе око људи који су у стању да се у тим борбама одликују; да ли ће они уз то умети и државне послове да воде, ствар је од споредног значаја за њихове странке. Од партиских вођа не тражи се да умеју мислити, него да умеју говорити; не тражи се стручна спрема за државну управу, него моћ утицаја на народну масу; не тражи се тачна свест о државним интересима, него само вештина да своју странку доведу до успеха (8)". Када странка ојача своју организацију, онда јој нису потребни људи великих способности. "Из тог разлога", пише даље Јовановић, "савремене странке одбацују људе од личне вредности скоро као непотребне; оне дејствују с врло малим потрошком личне интелигенције, дејствују као машине" (9). Једини спас из овакве ситуације Јовановић налази у "независном јавном мњењу". "Политички идеали морају се стварати ван странака, од људи који, незаражени страначким егоизмом и слободни од страначке дисциплине, непристрасно и самостално мисле о државним интересима. Ти ће се идеали после наметнути странкама као све популарне идеје, јер, да би само дошла до власти странка пристаје на све оно што бирачко тело тражи од ње (10)".

Питањем установљавња државе, организацијом државне власти и историјским околностима које су утицале на развоје појма државе и државне власти, Јовановић се бавио и у другим својим делима и многим чланцима и приказима. Делови књига "Амерички федерализам" и "О тоталитаризму" посвећени су анализи америчког федерализма и савеза држава, односно тоталитарне државе.

"Тоталитаризам", пише Јовановић, "намењује држави и сувише амбициозан програм. Обично, држава се бави малим проблемима практичне

(5) *Ibid.*, стр. 157.

(6) *Ibid.*, стр. 345.

(7) *Ibid.*, стр. 346.

(8) *Ibid.*, стр. 347.

(9) *Ibid.*

(10) *Ibid.*

политике, исправља оно што се под притиском искуства мора исправљати, и ако има какву идеологију, она јој служи само као путоказ за решавање текућих питања, а не као једно средство за управљање целокупним историјским развитком. Тоталитарци имају амбицију да праве историју. Комунисти су уверени да су Маркс и Лењин у тој мери докучили законе историјског развитка, да је захваљујући њима двојици могућно господарити историјским циљевима. Природне снаге већ су стављене у службу нашим циљевима. Захваљујући Марксу и Лењину, то се исто може учинити и са социјалним снагама (11)".

Битна одлика тоталитарне државе је нереалност постављених циљева. "Комунисти су обећавали једно безкласно друштво, у коме ће с престанком експлоатације радника настати рај на земљи". Тако нереално, боље речено немогуће, постављени циљеви, доводе до још већих тешкоћа. "Извршење великог програма који је тоталитарна држава сама себи наметнула, изискује појачавање њене власти до потпуне диктатуре, као и обрнуто, што се ради оправдања те диктатуре, државном програму мора давати што већи обим. Тоталитарна држава, уколико више сужава слободу појединаца, утолико им више мора обећавати и што је могућно, и што није (12)".

И у чланцима као што су "О друштвеном уговору", "Једна социјалистичка теорија о држави", "Представничка влада у теорији и пракси" и другим има занимљивих и значајних допуна теорији о држави. Велики интерес Слободана Јовановића за ову тему и широко познавање и проучавање светске литературе о овој теми, види се и из приказа свих значајнијих књига које су у свету објављене на тему државе.

Изванредан познавалац државе и њеног функционисања, две своје књиге посветио је тумачењу уставног права: "Уставно право Краљевине Србије" (1907. године) и "Уставно право Краљевине Срба, Хрватата и Словенаца" (1924. године). Обе ове књиге нису ушле у издање Сабраних дела Слободана Јовановића из 1990-1991. године, као ни у прво издање Сабраних дела (1932-1936. године).

Устав Краљевине Србије од 5. јуна 1903. године обрађен је са свим детаљима потребним за разумевање заснивања српске државе под Петром I Карађорђевићем и историје, по оцени многих историчара, овог "златног доба српске демократије".

Први део ове књиге обрађује Велику Народну скупштину као уставотворну власт, други део се бави радом Народне скупштине, а трећи је посвећен улози краља. И ово дело, као и остала Јовановићева дела, одликују се јасним и једноставним стилем и језиком, прегледношћу и систематичношћу излагања и проницљивом анализом свих битних одредаба Устава. Уз обраду сваке главе дати су наслови законских текстова који документују и олакшавају разумевање материје која се обрађује. Овако добро и разумљиво обрађена материја омогућава да и обичан читалац схвати суштину овог обрасца владавине и демократије у целокупној српској историји.

Општи бирачки услови, које прописује Устав из 1903. године јесу услови које мора испунити сваки бирач и свде се на четири:

- 1) "српско држављанство, по рођењу или прирођењу",
- 2) "двадесет једна година старости",
- 3) "плаћање извесне количине непосредног пореза",
- 4) "мушки пол".

Ови услови уведени Законом о Народној скупштини 1861. године, задржани су и у уставима од 1869, 1888. и 1901. године. По Уставу "официри активни и у недејству, и војници под заставом не могу гласати". Под "вој-

(11) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 12. БИГЗ, Београд, 1991, стр. 155.

(12) *Ibid.*

ницима под заставом" подразумевају се и жандарми, јер су и они део војске сталног кадра.

Однос између народних посланика и њихових бирача дефинисао је члан 82 Устава: "Сваки народни посланик представља цео народ, а не само оне који су га изабрали". Члан 83 каже да "бирачи не могу давати ни народни посланици примати заповедна и обавезна упутства". Овакав однос, додуше не тако изричит, предвиђа и Закон о Народној скупштини од 1858. године, док се законом од 1861. године уводи изричит однос. Устав од 1869. године и сви каснији устав и изборни закони дефинишу посланике као представнике целог народа и забрањују императивни мандат.

Устав предвиђа институцију посланичког питања, интерпелације, анкете и истраге, као и право примања молби и жалби у Народној скупштини. Осим права анкете, којом се прикупљају подаци о питању које ће се разматрати, скупштина има прво истраге (члан 121 Устава) којом утврђује нечије погрешке или кривике. И анкета и истрага се завршавају одлуком скупштине. Право скупштине да прима жалбе омогућава јој надзор над злоупотребама власти, док јој право примања и разматрања молби дозвољава изузеће од појединих закона у корист приватних лица. Право жалбе ограничава се на рад административних власти које немају судски карактер и искључује жалбе против приватних лица. Молбе и жалбе могу подносити сви грађани, укључујући и стране држављане, малолетна лица и жене. Озбиљност и достојанство Народне скупштине чува се и изреком да се "молбе и жалбе не смеју подносити усмено". Само надлештва и правна лица могу подносити молбе и жалбе у границама своје надлежности, док се политичка удружења или политички зборови не могу молити нити жалити као целина. Пословником скупштине предвиђено је, не само да је приватним лицима забрањено слати депутације скупштини, него је и скупштини забрањено примати депутације. На тај начин сачувано је достојанство скупштине и омогућено врмање по скупштини разних самозваних делегација или политикантских удружења и *ad hoc* сабора или зборов са "историјским" закључцима и одлукама. Све молбе и жалбе морале су бити "снабдевене потписима свију молилаца и жалилаца". Значи, да ни мајка Југовића није могла у скупштину, а да и не говоримо о неким "мајкама нероткињама" или "политикантским или мушким мајкама", као и о делегацијама зборов, удружења или сабора са именом било ког свеца. Још Устав од 1869. године и Пословник скупштине од 1870. године доносе оваква решења, али они који се стално позивају на српску демократску традицију о томе немају појма. Решења из "учитељског" устава, која су копија бољшевичких устава, су почетак српске уставне праксе, како за нове српске уставотворце, тако и за многе "добре познаваоце" српске демократске традиције.

По завршетку Првог светског рата, 1. децембра 1918. године створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, као нова држава чији је устав донет 28. јуна 1921. године ("Видовдански устав"). Неуморни Слободан Јовановић латио се обраде и овог Устава и на 465 страна текста дао, уз обиље материјала и података о постанку нове државе, потпуну слику њеног правног устројства. Нова држава је, за разлику од Краљевине Србије која је била национално једнородна, обухватила више народа и народних групација, што је захтевало решавање питања управљања новом државом и решавање низа нових проблема каквих раније није било. Због различитог нивоа културе и образовања, различитих вера и жеља које је требало усагласити, одмах се поставило питање какав државни облик дати новоствореној заједници: централистички, савезни или неки други. Изабрано централистичко уређење нове државе, показало се фаталним за будућу Југославију, јер су је од самог оснивања потресали многи немили политички догађаји, који су протеком времена само добијали на жестини. Фаталност ових догађаја, који су означили почетак распада нове државе, неминовно је, почетком Другог светског рата, довела до распада државе.

V. DA LI SU SRBI KULTURAN NAROD?

Ово питање је Слободан Јовановић често себи постављао и њиме се бавио, о чему сведоче делови у више студија, чланака или приказа. Још у студентским данима имао је прилике, школујући се у иностранству, да упозна европску цивилизацију и високе стандарде културног и научног живота. Проучавао је европске институције које су неговале демократију и развијале слободу људи, али му је енглески пример духовног и културног живота посебно био значајан и занимљив. Указујући на тај пример, Слободан Јовановић је истицао да није потребно толико знање људи колико њихово васпитање и култура. Вештина живљења огледа се у усредсређивању и организовању унутрашњег живота. Самоваспитање и самодисциплина су најпрече потребе човека и најлакши начин крођења звери у човеку.

Указујући да је култура шири појам од науке, уметности и политике, Слободан Јовановић у делу "Један прилог за проучавање српског националног карактера" (Виндзор, 1964. године), не без ироније, примећује, како је у нас Срба било знаменитих политичара "који по култури нису стајали високо и којима се то рачунало у заслугу" (13). Оправдање за низак културни ниво нађено је у блиској вези са народом. Тако се култури приписивао негативан предзнак, губљење везе са народом из којег се потекло и са традицијом које се треба држати. Ишло се у томе чак тако далеко да је створен лик правог, истинског песника само као боема, са више дара него образовања. Сматрало се да песник и у свом приватном животу мора, као и у књижевном делу, да буде "жртва својих страсти и осећања", често појачаних алкохолом. Недостатак културе није привилегија само песника. "Научник се често развија једнострано, развијајући своје интелектуалне способности о трошку осталих (14)".

Ако се такав очигледан недостатак културе среће код књижевника, научника или политичара, како наводи Слободан Јовановић, каква ли је тек ситуација са обичним инжењерима, лекарима, професорима, правницима и другим факултетски образованим људима? Најкраћи одговор на постављено питање је: забрињавајућа. Примери из свакодневног живота, којих има непретек, доказују овако смелу тврдњу. Наводимо их без реда по значају. Академици који муку муче с матерњим језиком, а многи и са елементарном логиком, посланици у скупштини, међу којима је највећи број са бар факултетским образовањем, не знају ни целу реченицу да саставе, а о понашању и моралу да и не говоримо. Професори универзитета који о стварима које годинама предају и имају о томе написане уџбенике, не умеју пред камером ни две реченице да изговоре, већ то морају да прочитају. Правници којима за састављање пола странице текста треба месец дана, по могућству у апартманима на Брионима. Четрдесетогодишње дилетантско вођење земље оставило је трагичне последице у свим областима јавног и привредног деловања. Прокламована једнакост свих у свему, уз задржавање привилегије одлучивања и коначног суда Партије пуне празноглавих каријериста и послушника, пружила је многим привид да могу о свему да одлучују. Последице експериментисања у школству ће се најдуже осећати. Прављење програма по мери идеологије, обарање критеријума на свим нивоима школовања, школе без понављача, једнаке школе за све ученике и сва занимања, образовни профили и још много наших изума, остаће као сведочанство времена којем ћемо још дуго плаћати данак. "Културни човек није једностран" (15), бележи даље С. Јовановић. Интелектуалност, осећајност и моралност, као и сагласност ова три елемента, огледају се у целом начину живота културног човека. Култура једног народа обухвата све стране

(13) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991. стр. 566.

(14) *Ibid.*

(15) *Ibid.*

његовог културног живота: науку, веру, морал, књижевност, уметност, политику, право, привреду, војску, обичаје, забаве. Све ово може послужити да се види какав културни образац има народ.

Хуманистички културни образац, настао на учењу античких филозофа, дуго је владао западом, али је временом изгубио своју привлачност. Сведен на мањи број људи, овакав културни образац је потиснут демократским покретима чији је циљ био посвећивање што већег броја људи, што је неминовно водило обарању нивоа образовања.

Комунизам одбацује хуманистички културни образац, јер је њему потребан појединац којим се беспоговорно може управљати, а то се најлакше постиже са мање способним јединкама. Самодисциплина је подигнута на ниво друштва и друштвена дисциплина постаје светиња. Послушност постаје главна врлина, а самостално мишљење највећи прекршај.

Недостатак сопственог културног обрасца у српском народу није надокнађен усвајањем неког европског културног обрасца. Анализом наше књижевности, Слободан Јовановић налази ретке примере покушаја да се установи српски културни образац. Просветитељство Доситеја Обрадовића се, ипак, сводило на давање знања, јер је Доситеј сматрао да је, уз урођени здрав разум и урођену доброту нашег народа, стицање знања довољно за стварање културног обрасца. Следеће име које Слободан Јовановић наводи из наше новије прошлости јесте Светозар Марковић. Као моралист С. Марковић је у први план истицао моралне особине појединаца које су веома битне за формирање новог, бољег човека. Лажни алтруизам, гушење осећајности и једносмерности у развоју личности су највећи недостаци таквог типа новог човека, који може да буде тип пре политичког него културног обрасца. Због тога Слободан Јовановић, са доста заједљивости, закључује да су "комунисти показали какав тај идеал изгледа, кад се оствари" (16). Од моралиста, Слободан Јовановић посебно помиње још тројицу: Богдана Поповића, Уроша Петровића и Божида Кнежевића. Делом прве двојице Јовановић се бавио и у другим својим чланцима. Због актуелности неких схватања наведених аутора, вреди посебно их навести.

О Богдану Поповићу, човеку који је "много више размишљао него што је писао" и који је често волео "да се бави проблемима који никако нису могли бити решени" (17), Слободан Јовановић је писао са дужним поштовањем и више "на основу његовог усменог казивања, него на основу његових објављених списа".

"Први проблем који га је јаче заинтересовао, и то још као великошколца, био је морални проблем", пише С. Јовановић о Богдану Поповићу. "У то време морални проблем био је, тако рећи, на дневном реду. Велики напреси природних наука, напреси у космогонији, геологији, биологији, показали су да је прва књига Старога завета - Књига о постању - сасвим нетачна, и да се, према томе, Свето писмо не може сматрати за непогрешну свету књигу. Цело Свето писмо, па с њима и хришћанска етика била је подвргнута научној критици. Да је Исус био Бого-човек, то наука није примала; што се тиче хришћанске етике, ако није оспаравала њену садржину, наука је оспаравала њено божанско порекло. Моралу је, уопште требало тражити извора ван Божје воље, у реалном свету таквом каквог је наука проучавала (18).

Пошто морал није божји, већ људски закон, он не служи неком вишем недокучивом циљу, него интересима неке друштвене групе. Морал се, значи, своди на интерес, па се поштовање моралних норми своди на компромис и избегавање одмазде друштва. Човек је приморан да поштује моралне норме, али то не значи и да треба да их поштује. Покушавајући да помоћу науке објасни заснованост морала, Богдан Поповић је дошао до закључка да је

(16) *Ibid.*, стр. 569.

(17) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 717.

(18) *Ibid.*, стр. 718.

морал сведен на корисност, што умањује његову обавезност за сваког појединца. Отуда и тврдња "да морал није ништа друго него најбоља метода за израчунавање наше корисности" (19). Образложење за оспоравање божанског порекла морала Богдан Поповић је нашао у ненаучној заснованост и свете књиге. У раду о Макијавелију, С. Јовановић анализује учење Макијавелија и пише: "Чему пак хришћанство учи људе? Учи их да не траже земаљску славу, већ небеско блаженство; учи их да буду смерни и кротки, а не храбри и јуначни. Дobar хришћанин потпуно је пасиван као грађанин. Он даје цару царство, а држи да је плаћањем пореза испунио све своје дужности према држави. На њу иначе не мисли; мисли му се усредсређују на Бога, и живот који води, то је *vita contemplativa*. Хришћанство не гаји примерне грађане и велике патриоте, него богомољце и испоснике. Какве користи држава има од ових људи с њиховом политичком равнодушношћу и побожном пасивношћу" (20).

Поставља се питање у којој области треба тражити тип идеалног човека који би могао да послужи као културни образац. Јасно је, после наведених примедби, да Богдан Поповић није тражио идеалног човека ни у области религије, ни у политици. Да и постоји тип идеалног човека, који би могао да послужи као културни образац? Ако и не постоји тип идеалног човека, онда бар треба наћи нешто што се томе приближава, неки узор којем треба тежити. Одговор на постављено питање се може наћи у расправи Богдана Поповића "Шта Срби имају да науче од Енглеза", о којој у наведеном раду пише Слободан Јовановић. Енглески центлмен је за Богдана Поповића образац савременог културног човека. Овде се под центлменом не подразумева, као што је то код нас уобичајено, енглески аристократа, већ добро васпитан човек, са добрим породичним и школским васпитањем. Као производ енглеске средње школе, енглески центлмен је у себи сјединио наслеђе старог хуманизма и стоицизам античких филозофа Епиктета и Марка Аурелија. Унутрашњи мир и уравнотеженост, владање самим собом и у случајевима радости или жалости, битне су одлике енглеског центлмена. Овакве одлике центлмена омогућују друштвени саобраћај без проблема, јер не долазе до изражаја тренутна расположења и људске ђуди. Прави центлмен не открива нити намеће своју личност другима, а чува се да га ни други не увлаче у личне ствари. "У свакоме треба да поштујемо човека, али ни за чију личност не треба да се вежемо сувише. Увек једни исти, ми треба да се према свакоме понашамо више или мање на исти начин. Само онда, ако људи буду избацили из својих међусобних односа своје особености, своја узрујавања, своје ја, које је у ствари само за њих важно, само онда могу њихови међусобни односи бити поштеђени бура и потреса. Самовлада о којој су стоици говорили, производи, кад се примени на друштвени саобраћај, оно што се зове такт" (21).

Центлменско васпитање претпоставља самосавлађивање, а оно се не може постићи без великог напора на који нису спремни сви. Овакав начин васпитања је прихватљив у време друштвеног мира када човек може да се посвети изграђивању и јачању своје личности. Време друштвених криза тражи опредељивање за неку од група које учествују у сукобу, што значи опредељивање за неку идеологију. Као што васпитање не може да замени идеологију, ни идеологија није замена за васпитање. Због тога и не треба прихватити критике неког система васпитања с гледишта политичке идеологије. У критици центлменског васпитања Слободан Јовановић не полази са идеолошке позиције, већ налази да, као и сваки други образовни систем, центлменски систем васпитања има своје непотпуности и претеривања. "Са самосавлађивањем може се тако претерати да осећајност буде сасвим угу-

(19) *Ibid*, стр. 720.

(20) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 9, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 107.

(21) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 726.

шена, а понос прекомерно развијен. У том случају са срдечношћу слаби и искреност, и може се десити да цело наше биће постане извештачено" (22). Примењено на Србе, сматрао је Богдан Поповић, центлменско васпитање их не би превише профинило, јер се Срби тешко савлађују. Нашем националном карактеру недостаје култура. Због тога Богдан Поповић пише: "То је узрок да наше добре особине остају у сировом стању, док се наше рђаве особине развијају несметано" (23).

Поред расправе о центлменству, Богдан Поповић је објавио само један део студије о скоројевићима: "Психологија скоројевића". Потпуна супротност центлмену, скоројевић је човек без самодисциплине и самокритике. Увек препун апетита, скоројевић не бира средства да их оствари све и то одмах.

Снагу коју има, а обично је прецењује, користи искључиво за остварење својих апетита, испољавајући при томе безочну осиноост. Примењујући своју теорију о скоројевићима и на народе, Богдан Поповић закључује да међу Србима има скоројевића, али да Срби као народ нису скоројевићи, за разлику од Бугара који су као народ скоројевићи. Разлог томе је што су Срби "све своје националне успехе постигли с муком и платили скупо, докле су Бугари до својих успеха дошли лако и јефтино" (24).

Скоројевић је највећа сметња културном уздицању које подразумева стрпљив и дуготрајан рад, јер он све хоће да постигне на брзину, преко ноћи, без бирања начина и средстава. Појава скоројевића доводи до поремаћаја у друштвеном животу и до културног заостајања. Проширујући своја разматрања о скоројевићима и на политику, Богдан Поповић је дошао до закључка да су радикализам и макијавелизам два зла у политици. Зато је за њега најбоља "она политика која не би била онако непракитична као радикализам ни онако неморална као макијавелизам" (25). Није зато ни чудо што је у оваквим својим ставовима, којих се доследно придржавао исто онако као што се придржавао својих ставова у књижевности, између два рата навукао на себе мржњу комуниста и полуинтелектуалаца.

Урош Петровић, мало познат широј јавности, спадао је у малобројне мислиоце који су се бавили питањима морала, унутрашњим животом човека и његовим самоваспитањем. Мало по обиму, али ретко и значајно по тематици и начину остварења, дело Уроша Петровића није промакло будном оку Слободана Јовановића. Белешка коју је о овом делу написао, штампана је као предговор књизи моралних размишљања Уроша Петровића, објављеној под насловом "За сваки дан". Урош Петровић се, пишући ова размишљања, прихватио тешког и незахвалног посла да (младим) људима пружи савете о самодисциплиновању, самоваспитању и организовању унутрашњег живота, ради постизања духовног мира и хармоније. Иако то нису потпуно нови савети, јер су се сличним питањима бавили многи европски моралисти и мислиоци, искреност и убедљивост којим су дати, сведоче да су то били и лични доживљаји душе. После Доситеја оваква врста писања ређе се среће у књижевности и њоме су се бавили приучени и самозвани књижевници који су овакав род осиромашили, како у мислима тако и у стилу, па осим разних поучника и алманаха није било интересената за овај род.

Књига "За сваки дан" (Београд, 1926. године) садржи следећа поглавља: Читаоцу, О васпитању самог себе, О читању, О писцима и критичарима, О правом индивидуализму и О таленту и генију. Слободан Јовановић пише у предговору овој књизи: "Белешке Уроша Петровића, назване За сваки дан, казују, у гавноме, ону стару истину да је дух јачи од материје, и да се цела

(22) *Ibid.*

(23) *Ibid.*, стр. 727.

(24) *Ibid.*

(25) *Ibid.*

вештина живота састоји у усредсређивању наших духовних снага и организовању нашег унутрашњег бића" (26). У есеју "О васпитању самога себе" Урош Петровић пише: "Осетити сву величину духовног поретка, веровати у своју божанску природу, и радити на све већој спиритуализацији, хуманизацији, организацији нашега бића, на рачун нижих интереса, на рачун слепих сила материје, - ето правог човековог дела. Радити на победи духа, значи радити на победи стваралачког и организаторског принципа над принципом деструктивним и анархичним: дух је стварање, организација, ред; материја је распаѓање, анархија, хаос. Шта је наука до духом откривени поредак у стварима? Шта је природа до духом организована материја" (27).

Урош Петровић од самог почетка своје књиге настоји да укаже на значај и доминацију духа над материјом. Живот испуњен херојством у савлађивању самога себе, свакога тренутка, омогућава да човек постане херој. "Да човек, дакле, постане херој, не треба далеско да иде. Наш свакодневни живот, то је право бојно поље. Сваки дан ми имамо стотину прилика да однесемо победу. Ми свакога тренутка водимо велику битку која одлучује о нашој будућности, о нашој судбини: ми свакога тренутка имамо да изаберемо хоћемо ли бити бољи или гори, већи или мањи, јунаци или слаботиње" (28). Не постоји, дакле, изговор да се некоме није пружила прилика и шанса за највећа херојска дела. Треба погледати себе и признати себи шта је ко спреман да учини у самоваспитању и самодисциплиновању. Не дозволити да материја, којој је иманентан неред, савлада дух који уноси ред, који је стваралачки. То је тај корак на који никако да се одлучимо. Радије тапкамо у месту, кукамо над судбином, а свет одмиче. И управо у тој неодлучности, или немогућности, да се крене од свога ја, од себе, можда, лежи објашњење зашто ми, као народ, не можемо да прихватимо, да пресадимо, било који други културни образац.

Свој културни образац нисмо изградили, а туђи културни обрасци су нам неприхватљиви. Владимир Дворниковић је, у свом чувеном делу "Карактерологија Југословена", још 1939. године понудио добар део одговора на питање зашто ми не можемо да имамо свој културни образац: "...Југословен се може сматрати човеком живог моралног осећања и суђења, али не и доследног моралног дељања. У поређењу са западноевропским човеком, југословенско етичко осећање и суђење можда је и живље, али је прелаз у акцију, а нарочито у примену на своје лично ја, далеско слабији и неизразитији. При томе је нарочито карактеристично да Југословен, по правилу, није свестан те своје подвојености и неуравнотежености" (29). Слободан Јовановић налази сличне узроке недостатку културног обрасца: "А могућно је да један од узрока оскудице културног обрасца лежи у самој природи нашег индивидуализма, који се одликује великом енергијом, али и великом амбицијом. Амбиција га покреће више на јавне подухвате и подвиге, него на присна размишљања о себи самоме" (30).

Културног обрасца, дакле, нема, нисмо га ни имали, а нисмо се много ни трудили да га створимо. Недостатак културног обрасца рађао је и увећавао потребу за националним и политичким обрасцем. После уједињења српског народа у једну државу, многи су мислили да су сви национални задаци испуњени, па је напуштен било какав национални образац. У новој држави задржани су стари политички обрасци, који нису одговарали новом времену. После Другог светског рата национални образац је анатемисан, јер је тада прихваћен совјетски бољшевички интернационализам.

(26) Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 11, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 715.

(27) Урош Петровић, *За сваки дан*, Београд, 1926.

(28) *Ibid.*

(29) Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Геца Кон АД, Београд, 1939, стр. 837.

(30) С. Јовановић, *Сабрана дела*, књ. 12, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 570-571.

Политички образац је, мада потпуно неизграђен и импровизиован, преузет од бољшевика. О културном обрасцу у новој комунистичкој држави није било ни помена. Непостојање било каквог обрасца највише је погодовало полуинтелектуалцима и приученим, али изузетно лојалним и послушним примитивцима. "Полуинтелектуалац је човек који је уредно, па чак можда и с врло добрим успехом свршио школу, али у погледу културног образовања и моралног васпитања није стекао скоро ништа. Било услед његове урођене неспособности или због махна школског система, он није добио подстрек за духовно саморазвијање" (31).

Нови систем не само да није давао подстрек за духовни развој, већ је на сваки начин такав развој спречаван и ометан. Потпуна униформност, а пре свега, униформност мишљења, наметана је с партијског врха. Сва мудрост и све што је човек требало и смео да зна долазили су с партијског врха. Чак је и прописивано о чему, како и када сме да се пише или слика. Својеврсна "министарства мишљења", тзв. агитпропи, јединствена измишљотина бољшевичког система, створена су да би се контролисало мишљење. Брига о духовној култури народа поверена је онима који нити су је имали нити знали шта је то култура. Недостатак морала и моралних кочница, уз све наведено, само је још више погодовао развоју примитивизма. Полуинтелектуалци, о којима пише Слободан Јовановић, обављају посао декултуризације. "Неомекшан културном аса олабавелом моралном кочницом, он има сирове снаге напретек. Школска диплома, као улазница у круг интелигенције, дала му је претерано високо мишљење о себи самом. У друштвеној утакмици тај дипломирани примитивац бори се без скрупула, а с пуним уверењем да тражи само своје право, које му је школа признала" (32).

Опште сиромаштво и беда, узроковани ратом, погодовали су бујању корупције на свим нивоима. Људи су куповани, а тиме и ућуткивани, ситним положајима и привилегијама, које су грчевито бранили, јер су им управо ти положаји омогућавали материјално богаћење и издизање из опште беде и сиромаштва. Полуинтелигенција је у свим комунистичким државама интегрисана у систем додељивањем измишљених саветничких места, формирањем мамутских института за све и свашта, а нарочито за међународни раднички покрет или међународне економске односе, формирањем издавачких предузећа са диригованим преднацртима и нацртима издавачких планова, радија и телевизије (од локалних до централних) и још много различитих тзв. институција за културу, образовање и слично. О радничким универзитетима, вечерњим и партијским школама да и не говоримо. Све те институције и установе су системом финансирања из државног буџета, биле држане под строгом контролом партијске врхушке. Самоуправљање, накалемљено на све то, створило је још већи хаос. Привид моћи који је кроз самоуправљање дат свим запосленим и друштвена својина која им је дата на располагање, водили су у још веће сиромашење земље. Настало је развлачење и присвајање друштвене својине, што је довело до општег банкротства друштвених фирми. Буђење политичких амбиција код полуинтелектуалаца повезано је са њиховом жељом да се кроз политику стекну материјална добра и да се на високим положајима за кратко време обогате. Лична корист и лако богаћење, а не општи циљеви, терају људе да уграбе какав политички положај, а то значи плен. А шта је са онима који не успеју да се докопају неког положаја, шта је са полуинтелектуалцима који нису успели? "Полуинтелектуалац у таквом положају тим је опаснији, што не зна ни за какве моралне обзире који би његово огорчење ублажавали" (33).

(31) *Ibid.*, стр. 571

(32) *Ibid.*

(33) *Ibid.*, стр. 572.

Слободан Јовановић наводи да су такви полуинтелектуалци, не случајно, одлазили у комунисте. Полуинтелектуалац, тај "дипломирани примитивац", примећује Јовановић, као појава пуна негативности, открила је и две ствари: прво, да је, уз национални и политички, неопходан и културни образац, и друго, да школа која се ограничава само на давање знања, а не обухвата и васпитање карактера, погодује стварању полуинтелектуалца.

VI. СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И ВРАЊАНЦИ

Врањанац Ђорђе Тасић, у својој двадесетосмој години живота, пред испитном комисијом Правног факултета Београдског универзитета у саставу: Живојин Перић, председник и Слободан Јовановић и Тома Живановић, чланови, 15. маја 1920. године одбранио је са одликом докторску тезу "Проблем оправдања државе". Овај знаменити правник је, у неколико својих радова и приказа, анализирао дела свог професора Слободана Јовановића.

У раду "Погледи Слободана Јовановића на политички живот XIX столећа" (34), Тасић је дао анализу дела Слободана Јовановића о политичким приликама у XIX веку. Приказе два значајна дела С. Јовановића "Платон" (35) и "Макијавели" (36), Тасић је објавио 1935. и 1936. године. Дужи рад под насловом "Слободан Јовановић и социологија. Његова теорија о Држави", Тасић је објавио 1938. године (37). У овој студији Тасић подвлачи тачност тврдње Слободана Јовановића о значају националне свести. "У доцнијим радовима он ће (С. Јовановић, прим. аутора) подвлачити особито важност националне свести за коју налази да има дубљег корена у историји него класна свест и да у критичним моментима надјачава класну свест. Из појаве нацизма и фашизма закључује да су се поред класне идеје показали као важни чиниоци државна идеја и национало осећање" (38). Наши марксисти, којима је, поред осталог, у образовању недостајало и познавање дела Слободана Јовановића, годинама су нас убеђивали да је класна свест једина која постоји и да она одређује све.

У чланку "Правник" (39), Тасић даје портрет Слободана Јовановића и почиње следећим речима: "Г. Слободан Јовановић је један од најугледнијих професора и научника које је Београдски универзитет имао. Обдарен разноврсним талентима он је ретка појава код нас. Још ређа по томе, што у себи спаја таленат запажања са талентом критичког логичког резонувања, и особито таленат научника са талентом за уметнички израз и језик. Правни факултет се поносио што га је могао убројати међу своје чланове".

Слободан Јовановић је имао високо мишљење о књижевном стваралаштву Борисава Станковића. У предговору за збирку прича "Утуљена кандила" Драгише Васића, Слободан Јовановић пише између осталог: "Отуда у његовим приповеткама нечега самониклога као у првим радовима Јанка Веселиновића и Борисава Станковића" (40). Сахрани Борисава Станковића

(34) *Чехословачка југословенска ревија*, бр. 7-8, Београд, 1931. године

(35) *Архив за правне и друштвене наука*, бр. 5, Београд, 1935.

(36) *Ibid.*, бр. 1, 1936.

(37) *Социолошки преглед*, књ. I, Београд, 1938.

(38) *Ibid.*

(39) *Политика*, Београд, 4. децембар 1939.

(40) Драгиша Васић, *Утуљена кандила*, предговор С. Јовановића, ИК Геце Кона, Београд, 1922.

23. октобра (умро 21. октобра) 1927. године, поред осталих личности из културног и научног живота, присуствовао је и Слободан Јовановић.

Занимљиво је поменути, поред већ реченог о језику Слободана Јовановића, да је он умео често да употребом неких речи, већ заборављених, дочарава неку ситуацију, опише догађај или личност. Такав је случај са врањским изразом "неком говејеш", који значи некоме служити, настојати, угађати. Овај израз из старог Врања био је у оно време у сталној употреби, али је временом заборављен. Слободан Јовановић је употребио овај израз са врло пластичним значењем и сачувао га од заборава.